

Дуденко Е. В. Функционально-семантическая характеристика вводных конструкций в творчестве М. Павленко.

Аннотация

В статье проанализированы функционально-семантические особенности вводных конструкций в повести М. Павленко «Санта Лучия в кирзовых сапогах». Отмечено активное использование названных единиц автором для придания дискурсу эффекта живой речи, воспроизведения речевой специфики персонажей. Выяснено, что наиболее часто употребляемыми являются конструкции для выражения уверенности / неуверенности в сказанном; наименее частотны компоненты, выражающие эмоциональную оценку сообщенного говорящим.

Ключевые слова: вводные единицы, функционально-семантические особенности вводных конструкций, творчество М. Павленко.

Dudenko O. W. Functional and semantic characteristics of parentheses in a story «Santa Lucia in tarpaulin boots» by M. Pavlenko.

Summary

The aim of investigation is to analyze the structure, semantics and functional peculiarities of parentheses in above mentioned story. The tasks of the research are as following: to determine main structural and semantic groups of parentheses in the Ukrainian language; to clear up the functional expressions of parentheses in the analyzed story.

In general, we can emphasize that parentheses are widely spread in M. Pavlenko's works. In particular, we found more than 300 parenthetical units in the story «Santa Lucia in tarpaulin boots». The most widespread is the group of parenthetical units to mark confidence and uncertainty. They make a half of all chosen units – 155. Less frequent are clauses used to activate expressed in the sentence ideas (48); to organize thoughts and connections between them (31 units); to generalize ideas and thoughts (28), to refer to the source of information (24) and habitualness of expressed facts for speakers (18). The least frequent are parentheses which emphasize the emotional assessment of ideas and feelings expressed in the sentence by the author (8).

Parenthetical units give the fiction the element of every day communication, characterize the speech of characters, and reproduce the peculiarities of their communication.

Key words: input unit, functional and semantic features introductory designs, creativity M. Pavlenko's.

УДК 81'373.2:[81:39]:821.161.2 – 1«19»

Дужа Л. І.,

**аспірант кафедри українського прикладного мовознавства
Львівського національного університету імені Івана Франка
E-mail: liliia.duzha@gmail.com**

**ОНІМИ ЯК МОВНІ ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПРЕЦЕДЕНТНИХ
ФЕНОМЕНІВ У ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НЕОКЛАСИКІВ
(НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЙ М. ЗЕРОВА, М. ДРАЙ-ХМАРИ ТА П. ФИЛИПОВИЧА)**

У статті досліджено власні назви, що у своїй смисловій структурі мають національно зумовлений культурний компонент і репрезентують національно-прецедентні феномени у поетичних текстах М. Зерова, М. Драй-Хмари та П. Филиповича. Висвітлено особливості функціонування історичного та біблійного ономастикону у поетичному ідіолекті українських неокласиків.

Ключові слова: національно-прецедентний феномен, фонові знання, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, культуромовна компетенція, поетичний дискурс, онім.

Питання співвідношення мови, культури та людини як носія національної свідомості актуалізувало низку проблем у мовознавчій науці, пов'язаних із вивченням обов'язкової для кожного представника етнокультурної спільноти системи знань, що репрезентує загальнонаціональну мовну картину світу. Одним із мовних явищ, семантичне наповнення якого значно глибше, ніж його словесне вираження, є прецедентний феномен. О. Селіванова висловлює думку, що прецедентні феномени є важливими елементами культурно-мовної компетенції, яка «уможливило самоідентифікацію людини як представника певного етносу та носія відповідної культури, тобто визначає параметри етнічності й культурної ідентичності – усвідомлення людиною своєї належності

до певної культури шляхом визнання її цінностей, норм, ідей, пріоритетів, смаків, традицій тощо, ототожнення себе з культурними зразками, що дає змогу орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування» [10, с. 129].

Прецедентність як лінгвістична категорія реалізується за посередництвом національних, індивідуальних, соціальних, історичних та інших чинників. Джерелами прецедентних феноменів є художня література, Святе Письмо, усна народна творчість, історичні події тощо. «За прецедентним феноменом завжди стоїть певне уявлення про нього, загальне і обов'язкове для всіх носіїв того чи іншого національно-культурного менталітету, або інваріант його сприйняття, який і робить усі апеляції до прецедентного феномену «прозорими», зрозумілими, конотативно забарвленими» [8, с. 170]. Треба зазначити, що, попри наявність різних способів сприйняття певного культурного явища мовною особистістю, існує так званий інваріант розуміння прецедентного феномена, що є спільним в етносвідомості всіх представників певної нації.

Прецедентні феномени, їх характеристики та способи реалізації у різних дискурсах досліджували Ю. Караулов [6], Г. Слишкін [11], В. Красних [9], І. Захаренко [4] та інші науковці.

Дослідниця В. Красних [8, с. 170], дещо видозмінивши визначення Ю. Караулова, до прецедентних феноменів відносить:

- 1) добре відомі всім представникам національно-лінгво-культурної спільноти («мають надособистісний характер»);
- 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) плані;
- 3) ті, до яких звернення (апеляція) постійно поновлюється в мові представників тієї чи іншої національно-лінгво-культурної спільноти.

Національно-прецедентними є феномени, «відомі будь-якому середньому представнику тієї чи іншої національно-лінгво-культурної спільноти і входять до національної когнітивної бази» [8, с. 174]. Їх вивчення, знання та розуміння є актуальним та важливим для кожної мовної особистості як члена етнічної спільноти, адже така компетенція показує її лінгвокультурну освіченість.

Мета статті – з'ясувати лексико-семантичне наповнення та функціонування онімів, що є засобами вербальної репрезентації національно-прецедентних феноменів у поетичних творах М. Зерова, М. Драй-Хмари та П. Филиповича. Досягнення мети передбачає постановку та розв'язання наступних **завдань**: 1) проаналізувати прецедентні феномени у лінгвокультурологічному аспекті; 2) зібрати з наукової літератури і подати чітко та вичерпно визначення термінів «національно-прецедентний феномен», «прецедентний текст», «прецедентна ситуація», «прецедентне висловлювання» та «прецедентне ім'я»; 3) виявити та описати власні назви, що є засобами актуалізації національно-прецедентних феноменів у поетичному дискурсі українських неокласиків. **Актуальність** роботи зумовлена відсутністю в українському мовознавстві комплексного дослідження національно-прецедентних феноменів у поетичних текстах М. Зерова, М. Драй-Хмари та П. Филиповича.

Різні царини науки традиційно виокремлюють такі компоненти системи прецедентних феноменів: прецедентні ситуації, прецедентні висловлювання, прецедентні імена та прецедентні тексти.

«Прецедентний текст – це відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване лінгвокогнітивними механізмами інтертекстуальності... Особливістю прецедентних текстів є те, що жоден попередній текст не наводиться в новому повністю. Його активізацію виражають прецедентними іменами, висловленнями, ситуаціями, які асоціюються з прецедентним текстом» [7, с. 8]. Кожен текст із прецедентними феноменами має свою особливу систему асоціацій, що на основі фонових та різнобічних знань забезпечують його адекватне сприйняття та розуміння носієм мови. Важливим є той факт, що посилання на певний прецедентний текст є можливим завдяки використанню пов'язаних з цим текстом прецедентних висловлювань, ситуацій та імен.

Прецедентною ситуацією називають «певну реальну одиничну ситуацію, мінімізований інваріант сприйняття якої включає уявлення про саму дію, про її учасників, основні конотації і оцінку, входить у когнітивну базу лінгвокультурної спільноти і відомий практично всім соціалізованим представникам цієї спільноти» [2, с. 41].

Прецедентне висловлювання – це «репродукований продукт мовно-мисленнєвої діяльності, що становить завершену й самодостатню одиницю, яка може бути або не бути предикативною. Це складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його смислу: останній завжди «ширший» відпростой суми значень» [8, с. 172–173].

Прецедентним іменем є індивідуальне ім'я, пов'язане або із широко відомим текстом, що належить до числа прецедентних (напр. *Обломов, Тарас Бульба*), або із ситуацією, широковідомою носіям мови, яка виступає як прецедентна (напр., *Іван Сусанін, Колумб*), або ім'я-символ, що вказує на певну еталонну сукупність визначених якостей (*Моцарт, Ломоносов*) [1, с. 108].

Національно-прецедентні феномени функціонують у багатьох дискурсах, зокрема і в поетичному. Особливість поетичних текстів полягає в тому, що їхніми важливими, а часто і ключовими, елементами є мовні одиниці, в яких сконденсовано фонові знання, пов'язані насамперед з історією, традиціями, віруваннями, культурою, що формують етносвідомість кожного представника національної мовної картини світу. Використання таких прецедентних феноменів є своєрідною творчою стратегією поета, адже їх наявність у поезії викликає цікавість у читача, активізує його асоціативне мислення, наголошує на спільності культуромовної компетенції автора і його читацької аудиторії.

Українські неокласики належать до низки митців слова, що реалізували свій творчий потенціал здебільшого саме у поетичних текстах. Будучи прихильниками ідеї переосмислення культурних надбань українського народу, члени п'ятірного грона зосереджували увагу на історичному минулому України, релігійно-світоглядних уявленнях її народу.

Одним із основних засобів актуалізації національно-прецедентних феноменів у поетичному дискурсі М. Зерова, М. Драй-Хмари та П. Филиповича є оніми, які переносять читача у минуле, відтворюють у його свідомості реалії та культурно-світоглядний контекст тогочасного життя.

М. Драй-Хмара згадує про часи боротьби українського народу за волю, зокрема про повстанський рух на Поділлі 1813–1835 рр. та його лідера Устима Кармелюка, який за такий високий подвиг перед Батьківщиною став національним героєм, символом мужності та патріотизму: *Прощайте, Товтри круглогруді, / і ти, гніздо Кармелюка, / де й досі бойові погуди – / мов червениці чумака... / Минуть роки, і кров зашехрне, / і висхне Збруч, мутна ріка, / і тільки пісня не померкне, / як гнів і ніж Кармелюка* [3, с. 55].

Одним із різновидів онімів є назви відрізків часу, подій. Так, М. Драй-Хмара двічі згадує про складну та криваву сторінку в історії України – Руїну. Під цим терміном мають на увазі період від смерті Б. Хмельницького до гетьманування І. Мазепи. Це був час глибокого занепаду української держави, воєн та міжусобиць, тому автор уживає таку власну назву із негативним конотативним навантаженням: *Встали примари старі: / Лаца, Чарнецького тіні! / Серед нової Руїни / встали примари старі* [3, с. 106]; *Коли ж Руїна надійшла кривава / і Київ у борні, як вир, кипів, / ховався в затишку монастирів / ти, господарячи, – яка неслава!* [3, с. 119].

У поетичних текстах М. Зерова можна виявити зв'язок із найдавнішими сторінками нашої історії. Князя Ігоря, який здійснив невдалий похід на половців 1185 р., автор зображує саме в той момент, коли природа подає тривожні знаки про можливу поразку. Проте відважний воїн не зважає на символічні попередження і продовжує похід, який мав усе-таки фатальний кінець: *Князь Ігор очі до зеніту звів / І бачить: сонце під покровом тьмяним, / Далека Русь за обрієм багряним, / І горе чорний накликає Див. / Та не вважає князь на віщий спів: / «Нум, русичі, славетні дні спом'янем, / Покажем шлях кощоям препоганим / До Лукомор'я голих берегів!»* [5, с. 61].

Як відомо, національно-прецедентні феномени близькі та зрозумілі здебільшого для нації, представниками світоглядних цінностей якої вони є. М. Драй-Хмара у сонеті «Чернігів» опoетизовує

образ Мстислава Хороброго, характеризуючи його епітетом *смільий*. Автор згадує цього князя за його великий вклад у економічний, культурний та духовний розвиток Чернігова. За часів правління Мстислава це місто стало столицею великого князівства. В уривку, де згадується величне ім'я князя, мова йде про запеклу боротьбу між ним та Ярославом Мудрим за престол та землі: *Чернігове, за смілого Мстислава / на Сівєрі ти голосно гримів, / змагаючись із містом Ярослава, / та гомін той заглух у млі віків* [3, с. 119].

Із часів хрещення Київської Русі та прийняття християнства релігійний світогляд став чи не одним з найглибших національних атрибутів українства. Біблія як унікальне джерело філософсько-світоглядних ідей дає представникам національного культуро-мовного простору безліч варіантів реалізації її істин у різних контекстах та дискурсах. Саме тому біблійні оніми також можна назвати національно-прецедентними феноменами.

Образ Ноя у вірші «Під блакиттю весняною» має глибоко символічний підтекст, адже сама присутність антропоніма у поетичному тексті відсилає читача до біблійної історії про великий потоп, під час якого Ноїв ковчег став єдиним засобом спасіння. Автор згадує момент, коли цей богоугодний чоловік, випустивши голубку після потопу, з нетерпінням чекає на її повернення. Щоб якнайточніше виразити свій напружений внутрішній стан у момент очікування чогось надзвичайно важливого, М. Драй-Хмара використовує прецедентне ім'я Ной: *Вітер, вітер, з хмарних кубків... / Став ковчег посеред гір, / і, як Ной, я жду голубки: / хочу вийти на простір!*[3, с. 42].

Постать Андрія Первозваного, згадана у вірші П. Филиповича «Київ», є знаковою для нашого народу, адже цей апостол став проповідником Слова Божого в Україні, її покровителем. Апелювання до певних фактів із життя святого дає змогу зрозуміти, чому поет згадує його у віршових рядках, присвячених Києву. За біблійними переказами, Андрій Первозваний поставив хрест та пророкував виникнення величного міста Києва, що буде осяяним Божою ласкою та благодаттю: *Хто повірить словам, що Андрій Первозваний / На високих горах твою славу прорік? / В темну безвість віків одійшли каравани / Ватажків степових та азійських владик* [12, с. 87].

У поетичних текстах М. Драй-Хмари християнсько-релігійний дискурс виражається за допомогою прецедентного біблійного топоніма *Голгофа*, що актуалізує у свідомості читача прецедентну ситуацію тяжких мук та розп'яття Ісуса Христа і символізує жорстоке випробування, біль, скорботу, страждання: *І знов горбатіла Голгота / там, де всміхалися лани, / вилазив ворог на ворота, / кричав: розгни її, розгни!*[3, с. 46]; *Мов на Голгофу, йшли ми на могилу, / закинуту в далекій стороні. / Важке зішестя й розшуки трудні / серед бескеття, ялівцю і пилу* [3, с. 116].

Таким чином, прецедентні феномени є важливим елементом національної мовної картини світу, що конденсують у собі систему колективних фонових знань, спосіб мислення та світосприйняття певного етносу. Власні назви у поезіях М. Зерова, М. Драй-Хмари та П. Филиповича вербально репрезентують національно-прецедентні феномени, пов'язані з важливими для національної історії України персоналіями та подіями і релігійною системою поглядів, що сформувала особливий християнський світогляд українців. Як показав проаналізований матеріал, часто прецедентні феномени актуалізуються за посередництвом інших, що тематично пов'язані з ними. Перспективним у майбутньому є дослідження соціумно- та універсально-прецедентних феноменів у поетичних текстах українських неокласиків.

Список використаної літератури

1. Гудков Д. Б. Прецедентная ситуация и способы ее актуализации / Д. Б. Гудков // Язык, сознание, коммуникация: сборник статей. – М.: Диалог-МГУ, 2000. – Вып. 11. – С. 40–46.
2. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – 288 с.
3. Драй-Хмара М. П. Вибране / М. П. Драй-Хмара; упоряд. Д. Паламарчука, Г. Кочура. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.
4. Захаренко И. В. Прецедентные высказывания и их функционирование в тексте / И. В. Захаренко // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1997. – С. 92–99.
5. Зеров М. К. Поезії, переклади / М. К. Зеров // Твори: у двох томах. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1. – 843 с.

6. Караулов Ю. Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности / Ю. Н. Караулов // Русский язык и языковая личность. – М. : Наука, 1987. – С. 216–168.
7. Корольова В. В. Прецедентні феномени в мові сучасної поезії / В. В. Корольова // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. – 2012. – Вип. 29. – С. 8–10.
8. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
9. Красных В. В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
10. Селіванова О. Прецедентна мотивація номінативних одиниць (на матеріалі української мови) / О. Селіванова // Філологічні студії. – Х., 2009. – С. 129–139.
11. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе: [монография] / Г. Г. Слышкин. – М. : Academia, 2000. – 128 с.
12. Филипович П. Поезії / П. Филипович; ред. М. Ореста. – Мюнхен, 1957 – 142 с.

Дужа Л. І. Оними як мовні засоби актуалізації національно-прецедентних феноменів в поетическому творчестві українських неокласиків (на матеріалі поезій М. Зерова, М. Драй-Хмары и П. Филиповича).

Анотація

В статті досліджені власні імена, які в своїй семантичній структурі мають національно-культурний компонент і представляють національно-прецедентні феномени в поетических текстах М. Зерова, М. Драй-Хмары и П. Филиповича. Освітлені особливості функціонування історического і біблейського ономастиконон в поетическому ідиолекті українських неокласиків.

Ключевые слова: національно-прецедентний феномен, фонові знання, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація, культуроязычна компетенція, поетический дискурс, оним.

Duzha L. I. Onyms as language means of actualization of national precedent phenomena in the poetry of Ukrainian neoclassicists (based on poetic works by M. Zerov M. Dray-Khmara and P. Fylypovych).

Summary

The national precedent phenomena are special language signs of cognitive base, accumulating system of knowledge that is known to all members of ethnocultural community. Precedence as a linguistic category actualizes through national, personal, social, historical and other factors.

The aim of the article is to ascertain semantic structure of proper names that are the means of national precedent phenomena verbal representation in the poetries of Ukrainian neoclassicists.

The object is a poetic text because the functioning of precedent phenomena in poetic discourse is an interesting material for research. Using a national precedent phenomena is creative strategy of poet. Such language units activate associative thinking of the reader, emphasize the community of lingual-cultural competence of the author and his readership.

The subject of research are onyms in the poetic texts of M. Zerov, M. Dray-Khmara and P. Fylypovych. In their poetic picture of the world national precedent phenomena are related to important personalities and events for the national history of Ukraine.

Biblical proper names are the elements of national cognitive base. That's why these language units actualize national precedent phenomena which have formed a special Ukrainian christian worldview.

The analysis of society and universal precedent phenomena in the poetic texts of Ukrainian neoclassicists is the perspective research.

Key words: national precedent phenomenon, background knowledge, precedent name, precedent situation, cultural-lingual competence, poetic discourse, onym.